

Академик Мирчета ЂУРОВИЋ, Подгорица

ЕКОНОМСКА ПРОБЛЕМАТИКА У ДЈЕЛИМА ДИМА ВУЈОВИЋА

Радо сам се придружио иницијативи у Црногорској академији наука да се на неки начин обиљежи годишњица живота и рада Дима Вујовића, сматрајући да то изискују и његова животна путања и научно стваралаштво. У први мах сам помислио да се у његовим радовима не третира економска проблематика, о којој бих могао говорити овим поводом. Ближе сагледавање ове околности увјерило ме, међутим, у супротно: да је, и поред тога што је превасходно предмет истраживања политичка историја, у његовом дјелу умногоме присутна и економска проблематика, било као синтеза друштвено-економског развоја било као аналитичка обрада појединих сегмената из домена привредне историје Црне Горе.

Указаћемо, кратко, на економску проблематику у радовима Д. Вујовића, признајући унапријед да то није цјеловита обрада која би се заснивала на темељној анализи његовог укупног дјела, што ће бити неопходно урадити неком другом приликом. Али, не могу а да не искажем један општи дојам о његовим радовима, који се, просто, наметнуо приликом најновијег читања.

*

У контексту проблематике која се овдје разматра од значаја је истаћи двије темељне карактеристике, које на извјестан начин представљају битно одређење Вујовићевог укупног научног опуса. А то су: разноврсност тематике која је предмет његовог истраживања и научног интересовања и објективност научне анализе као битни постулат на којем се заснива његово укупно научно стваралаштво.

О разноврсности тематике којом је испуњен садржај научног дјела Д. Вујовића довољно говори селективна библиографија радова и научних прилога публикованих за више од четири деценије научног рада. Веома разуђена лепеза третираних проблема тангира не само различита подручја историјских наука већ и различите домене друштвених наука од филозофске и културне проблематике до класичних питања политичке историје Црне Горе и Југославије. Уз то, присутна је и временска димензија, односно третирање појединих збивања и догађаја, појава и процеса, из различитих временских периода, чиме се потенцира његов допринос црногорској историографији.

Друга научна карактеристика Вујовићевог научног стваралаштва — објективност анализе — испољава се као његово перманентно настојање да своје оцјене и ставове заснива на егзактним чињеницама и провјереним емпиријским подацима. Другим ријечима, анализа и оцјена историјских догађаја из наше прошлости, као и опсервације у вези са збивањима наше савремености, нијесу код Вујовића идеолошки условљени нити једнострано обојени. Он се никада није поводио за овим или оним правцем или школом, туђе му је повођење за текућом политиком и официјелним ставовима. Ова карактеристика Вујовићевог научног дјела тим више добија у значају када се узме у обзир кроз какве је све фазе прошло наше друштво и какве су све тензије биле присутне у том погледу.

Критички прилаз не само у анализи историјских процеса и појава него и у погледу карактера савремених друштвених односа и официјелне идеологије умногоме доприноси посебном значењу одређења објективности у дјелу Д. Вујовића. То је, може се слободно рећи, оно што краси његов стваралачки напор и што у цјелини карактерише његов живот и рад.

*

Истакнуте (темељне) карактеристике Вујовићевог научног дјела и одговарајући методолошки поступак условили су, у одговарајућој мјери, и присуство економске проблематике у његовим радовима, и то није ни тако мало ни безначајно, иако економска проблематика није у првом плану његовог научног стваралаштва. Ближе сагледавање садржаја привредне проблематике у његовим радовима пружа могућност да се опредијели и његово значење.

У поједностављеном смислу ријечи, економска проблематика у научним радовима Д. Вујовића долази до изражаја у два вида садржаја: (1) у контексту комплексне анализе појединих проблема, ради њиховог цјеловитог сагледавања и потпунијих разумијевања, и (2) као предмет посебне анализе одговарајућих

сегмената економског живота. И једно и друго виједно је пажње и заслужује ближи осврт.

У вези с првим, истакао бих три групе питања у којима се у развијенијој форми третирају и поједини економски проблеми.

Доста пажње економским проблемима поклоњено је у синтетичким радовима о специфичностима развитка црногорске државе и друштвено-економском и национално-политичком развоју Црне Горе. Овдје се разматра низ веома значајних друштвено-економских феномена у Црној Гори, претежно у 18. и 19. вијеку, који су пресудно утицали на развој црногорског друштва. У склопу племенског друштва одвијају се процеси и развијају економске тенденције које умногоме детерминишу трансформацију друштва у Црној Гори. Акцентат је дат мјесту и улози приватне својине, развоју робно-новчаних односа и робног промета, указује се на процес формирања унутрашњег тржишта, и, на тој подлози, на процес економске диференцијације, која се, упркос свој заосталости, неумитно одвијала у црногорском друштву. Анализом ових (и других) феномена, у ствари се откривају битне тенденције развоја и указује на основне факторе који су условљавали друштвено-економску и политичку трансформацију у Црној Гори. Као илустрацију резоновања Д. Вујовића о упливу економских фактора на друштвено-политичке процесе у ондашњој Црној Гори наводимо једно мјесто из његовог рада „Специфичности развитка црногорске државе“.

Говорећи о условима за стварање државних органа власти у Црној Гори крајем 18. и почетком 19. вијека, Д. Вујовић рекапитулира: „Ту су прије свега одређени економски и социјални процеси који су неодложно наметали потребу формирања сталних органа државне власти. Ситна робна производња се крајем XVIII и почетком XIX в. већ развила до те мјере да јој постају сувише уски племенски оквири и захтијева шири и слободнији простор. Највиднији израз те чињенице јесте активност трговаца, који постају све бројнији и све богатији и појава појединих црногорских пазара који имају не локални него опште-црногорски значај... Сада се почињу стварати домаћи економски центри из којих ће се касније развити и први градови у Црној Гори, што има далекосежни значај за развој црногорске државе, јер сусједни градови на млетачкој, односно аустријској и турској територији нијесу могли до краја играти ту улогу, без обзира што су имали значајно мјесто у економском и друштвеном развоју Црне Горе. Тек онда када се појављују домаћи пазари и из њих касније градови, долази до стварања јединственог унутрашњег тржишта, које се чвршће повезује и интегрише поједине дјелове Црне Горе у јединствену цјелину... Формирање такве власти“, наставља Вујовић, „су захтијевале и одређене снаге које су се појавиле на бази појачане имовинске диференцијације, која је пратила развитак робноновчаних односа... Карактеристика и специфичност овог процеса издвајања, господа-

рећег друштвеног слоја је у томе да се тај процес одвијао искључиво на селу, гдје тај слој и живи, јер градских насеља нема. Управо непостојање градских насеља утиче на специфичност рађања и развоја органа државне власти, који дуго времена, иако то нијесу по свом садржају, по форми подсјећају на органе сељачког племенског друштва.“ (Прилози изучавању црногорског националног питања, Никшић, 1987, 24—25).

Наведени текст је довољна илустрација суптилног резонанса Д. Вујовића о економским процесима који су се одвијали у ондашњој Црној Гори, о њиховој улози и значају у процесу стварања црногорске државе и формирања органа државне власти. Тиме се, међутим, не исцрпљује ова својеврсна анализа утицаја економских чинилаца на развој црногорске државе. У једном другом раду, у контексту разматрања проблематике развоја модерне државе у Црној Гори, у доста развијеној форми се анализира економска проблематика у другој половини XIX и почетком XX вијека.

Овом приликом су потенциране оне околности из домена економије које су условљавале процес развоја грађанског друштва и настајање капиталистичких елемената у Црној Гори. Управо, овдје је ријеч о економским промјенама које настају у Црној Гори послије Берлинског конгреса (1878) и које су у крајњој линији условљавале промјену читаве друштвене надградње, па самим тим и организацију државне власти у Црној Гори. Истакнут је значај појава свих релевантних околности: територијалног увећања црногорске државе (од 4.400 на 9.400 км²), са значајним промјенама привредног потенцијала, посебно у домену пољопривреде, значај укључивања у црногоски привредни живот нових градова са релативно развијеном привредном активностју, посебно трговачке и занатске дјелатности. Изградњом путне мреже и развојем саобраћаја (укључујући и поморски), поспјешени су робни токови и процес претварања Црне Горе у јединствено привредно подручје; нарастају трговински и новчани капитал. „Дакле, закључује Д. Вујовић, Црна Гора постепено ступа на пут капиталистичких друштвених односа... У градовима се почиње формирати млада црногорска буржоазија, њено ступање на историјску позорницу осјећа се у свим областима живота“ (исто, 35).

Економска проблематика у Црној Гори у другој половини XIX и почетком XX вијека предмет је пуне пажње и у Вујовићевом обимном раду „Уједињење Црне Горе и Србије“. У посебном поглављу разматрају се процеси и тако рећи сви релевантни правци привредног развоја, са ослонцем на квантитативне параметре за одговарајуће сфере правде и привредних токова у Црној Гори. Због тога овај дио има обиљежје аналитичке економске студије о црногорској привреди у посматраном периоду (друга половина XIX и почетак XX вијека).

Указаћемо, кратко, на основни садржај.

Најприје су назначене главне промјене у привредном потенцијалу Црне Горе после 1878. године. (Наведени су упоредни подаци са 1869. и 1833. годином за пољопривредне површине, стоку, дацију и др.). Затим су наведени подаци о трговинској мрежи и занатским радњама у новоослобођеним градовима, подаци о изградњи колских путева и развоју друмског и поморског саобраћаја, о нарастању трговинског капитала и оснивању трговинских акционарских друштва и трговачких асоцијација, о извозу и увозу крајем прошлог и почетком овог вијека, о обиму пласмана и активности страног капитала у Црној Гори. Наведени су и подаци о формирању банака и новчаних завода и обиму банкарског капитала у Црној Гори и истакнута чињеница да црногорска држава од 1906. године уводи сопствену новчану валуту — перпер.

У даљем тексту говори се о структури становништва и демографским промјенама, о економској емиграцији која је нарочито дошла до изражаја почетком XX вијека, о презадужењу сељака и о њиховом тешком положају. Говори се и о црногорским финансијама, о субвенцијама и помоћима, о јавним зајмовима и презадужености црногорске државе, као и о многим другим питањима привредног живота Црне Горе.

Као што се види, у овом раду се доста исцрпно третира привредна проблематика Црне Горе у поменутом периоду, тако да се може стећи реална слика привредних потенцијала, економских токова и динамике економског развоја ондашње Црне Горе. Томе треба истаћи, не смета околност што се економска проблематика третира у контексту анализе друштвено-политичких процеса и политичких односа одговарајућих снага црногорског друштва. Управо, сериозна анализа економских процеса и појава омогућава да се потпуније сагледају прави узрочници политичких губања у црногорском друштву крајем XIX и почетком XX вијека. У том смислу и има посебно значење анализа економских феномена у радовима Д. Вујовића.

Д. Вујовић се, међутим, није бавио само проблематиком привредног развоја и економских односа у Црној Гори у вријеме њеног постојања као самосталне државе, већ и у периоду између два свјетска рата. И овдје, наравно, у контексту анализе, политичких збицања. У том смислу истичемо његово разматрање економских феномена између два рата у контексту разматрања борбе политичких странака у Црној Гори и у оквиру монографског рада у којем се посматра положај Црне Горе у Југославији у периоду 1918—1941. године.

Посматрајући политичку активност црногорских федералиста (у обимној студији под истим насловом) и Народне радикалне странке у Црној Гори у међуратном периоду, Д. Вујовић пуно пажње поклања и економској проблематици. Указује на оп-

ште економско стање и даје оцјене о привредном развоју и положају Црне Горе у оквиру југословенске привреде. Очекивања да ће црногорска привреда у новим условима проширеног тржишта, интеграцијом са развијеним капиталистичким начином привређивања, остварити интензивнији развој нијесу се остварила. Црна Гора је остала на периферији економских збивања у Југославији, чему је нарочито допринијела актуелна политика владајућих кругова у читавом међуратном периоду. Због тога „одређена питања привредног развоја и економске политике постају једна од основних преокупација политичких странака и важан садржај страначке борбе у бившој Југославији“.

Из радова Д. Вујовића, дакле, добијамо сазнање и о актуелним питањима друштвеног и економског развоја Црне Горе у овом периоду.

Поред општих питања о заосталости Црне Горе, о пауперизму и сл., у политичкој орбити су била и многа конкретна питања из домена економског развоја и економске политике. Веома су много потенцирана неколика питања која су се јавила као посљедица Првог свјетског рата. То су: питање ратне штете и репарација, питање надокнаде за реквизицију и тзв. перперско питање, које се јављало као проблем адекватне замјене новчаница (перпера за динаре). Веома актуелан развојни проблем (за читаво вријеме) било је питање саобраћаја, посебно у погледу изградње путне мреже и жељезничких пруга у Црној Гори. Затим, питање регулације Скадарског језера, развоја пољопривреде и шумарства итд.

Не улазећи подробније у све то, треба истаћи да је садржај текста са економском проблематиком веома интересантан, како у погледу оцјена и опсервација о привредном животу у Црној Гори тако и у погледу покретаних иницијатива и предлога за њихово рјешавање, од којих многа ни данас нијесу изгубила у својој актуелности.

Овдје треба истаћи и то да је Д. Вујовић у оквиру монографског рада „Црна Гора у Југославији 1918—1941“ дао сажети пресјек привредних прилика у Црној Гори. У раду се третирају основна питања стања и развоја црногорске привреде у периоду између два свјетска рата. Преглед је документован одабраним параметрима за основна питања која се третирају. Поред тога што се разматрају услови укључивања Црне Горе у југословенску привреду, наведени су подаци који илуструју њену неразвијеност и процес сталног заостајања, у односу на југословенски просјек. Документовано је приказан развој пољопривреде, по гранама, као и стање на црногорском селу и неповољан положај црногорског сељака. На сличан документован начин приказан је и развој индустријске производње и њен релативни значај у односу на друга југословенска подручја и просјек у земљи. Дат је пресјек развоја занатства и трговине, затим се разматра саобраћај и његова улога у робним токовима и привредном развоју у-

опште. На крају се указује на развој банкарства и банкарског пословања и на рефлексије велике економске кризе (1929—33) на црногорску привреду.

Све у свему, може се рећи да је ово успјешан синтетички приказ стања црногорске привреде између два свјетска рата, са одмјереним оцјенама и брижно одабраним параметрима о најбитнијим економским процесима и појавама.

*

Када је ријеч о економској проблематици у радовима Д. Вујовића, која је овом приликом предмет наше пажње, заслужује да се посебно истакне његова цјеловита анализа економских односа Црне Горе и Француске. Због тога ћемо указати на основни садржај и акцентирати главне тачке из комплексне анализе црногорско-француских економских односа у другој половини XIX и почетком XX вијека.

У богатом научном стваралаштву Д. Вујовића односи Црне Горе и Француске заузимају значајно мјесто, како у погледу обима тако и у погледу слојевитости истраживања. Ради веће прегледности, указаћемо посебно на економске односе Црне Горе и Француске у периоду од ступања књаза Николе на пријесто до првог свјетског рата, а затим и на односе у току првог свјетског рата и у непосредно послеријатном периоду (до 1921. године).

У обимном раду „Црна Гора и Француска 1860—1914“ (Цетиње 1971, стр. 516) дато је посебно поглавље о црногорско-француским економским односима. Садржај текста је структуриран према одговарајућим привредним проблемима, претежно присутним у односима у појединим временским интервалима, па је најједноставније да на тај начин укажемо на главне тачке односа.

Прво интересовање француских пословних кругова за привредне потенцијале у Црној Гори јавља се још прије Берлинског конгреса, а било је везано за експлоатацију црногорског шумског богатства, на њему су били и остварени одговарајући аранжмани. Сачињен је уговор о експлоатацији црногорских шума (1875), али рат је онемогућио реализацију овог подухвата. Заслужује да се овдје истакне да су том приликом (1875. године) пословни Французи дали књазу Николи пројекат о формирању једне банке у Црној Гори. Банка је била замишљена као национална новчана установа, са емисионом функцијом и класичном банкарском дјелатношћу. Али до остварења ове идеје, до формирања првих банака у Црној Гори, чекало се пуних 25 година, тј., све до почетка XX вијека.

Интересовање Француза за експлоатацију црногорских шума, према грађи коју презентира Д. Вујовић, траје све до 1901. године, али ни једна од замисли није реализована.

Француски пословни кругови су доста интересовања показивали и за изградњу жељезничких пруга у Црној Гори. Наводи се веома занимљива грађа о разним идејама и активностима око изградње жељезница у Црној Гори, што је потенцирано од стране црногорске владе, а интересовање Француза није попустило тако рећи до посљедњег дана, тј. све до првог свјетског рата. Французи су се тешко мирили са продором италијанског капитала у Црну Гору и свим силама су настојали да обезбиједе противтежу, да створе себи упориште и на овом простору.

Француски капитал, уз помоћ дипломатије, интересовао се и за многе друге пројекте у Црној Гори. Французи су у више наврата показали интересовање за пројекат црногорске владе око исушивања Скадарског језера и регулације ријеке Бојане, али су и ови покушаји остали нереализовани.

Оно што је посебно интересантно у овом дијелу Вујовићевог рада јесте доста исцрпни преглед активности око ангажовања француског капитала за изградњу хидроелектричних централа у Црној Гори почетком XX вијека. Наиме, ова активност је везана за име Анте Дешковића, који је посредовао, у име банке Селигман, за добијање концесије за изградњу хидроцентрала на ријеци Морачи. Концесија је одобрена декретом краља Николе, који је том приликом изјавио: „Ми ћемо бити богати“. Концесија је, према навођењу Д. Вујовића, предвиђала двије хидроцентрале, и то једне веће код Манастира Мораче, јачине од 50 до 100 хиљада коњских снага, и друге мање код Доње Горице, двије до три хиљаде коњских снага. Пројекат је предвиђао и градњу електричне пруге Подгорица — Колашин, затим напајање електричном енергијом приватне индустрије као потрошача електричне енергије. Рачунало се и на једно норвешко друштво за производњу вјештачког ђубрива, које је имало намјеру да подигне своју фабрику у Бару.

„У вези са овим својим пројектом“, наводи даље Вујовић, „Дешковић је рачунао и на француску алуминијску индустрију, са којом је ступио у контакт. Требало је да један француски инжењер направи техничке студије, па се рачунало да радови могу почети у прољеће 1913. и да ће трајати три године“ (нав. дјело, 387—388).

Упркос чињеници да је у Паризу било формирано анонимно друштво и да је црногорска влада са своје стране чинила све да се овај пројекат оствари, до његове реализације, прије свега због балканских ратова, није дошло.

Вујовић је дао и веома исцрпан преглед активности црногорске владе на остваривању зајмова у Француској. Скоро три деценије она је „стално куцала на врата француских банака, али без много успјеха“.

Први разговори поводом зајмова црногорске владе у Паризу датирају још 1884. године и тако рећи непрестано трају малтене до краја живота краља Николе. Д. Вујовић је хронолошким

редом, у прикладној форми, изнио читаву активност у вези са тим, тако да се може стећи потпуна слика о овом сегменту односа између Црне Горе и Француске. Видљиво је да је црногорска влада непрестано настојала да закључи неки већи зајам у Француској, али јој је то пошло за руком, не рачунајући два мања зајма осамдесетих година, тек 1909. године, када се посредством лондонских банака закључује зајам од 6 милиона франака. Значајну улогу одиграла је Француска и у почетној реализацији тзв. великог међународног зајма (30 до 40 милиона франака), нарочито у закључивању авансног дијела од 6 мил. франака у јесен 1913. и од 3 милиона франака у мају 1914. године. Рат је онемогућио даљу реализацију овог зајма.

У укупним економским односима између Црне Горе и Француске значајно мјесто заузима трговинска размјена. Из хронологије збивања коју даје Д. Вујовић види се да је црногорска влада у читавом периоду послје Берлинског конгреса (1878) настојала да што више развије трговинску размјену с Француском, што је било у складу и са глобалном политичком оријентацијом и једне и друге земље. Зато су предузете мјере, још средином осамдесетих година, да се трговински односи између двије земље уговорно регулишу. Са црногорске стране то је било потенцирано потребом извоза стоке у Француску, гдје су у то вријеме биле на снази мјере протекционистичке заштите домицилне продукције. Закључивање трговачког уговора доста дуго је пролонгирано, тако да је тек 1890, односно 1891. године француска влада дозволила увоз стоке из Црне Горе, а средином 1892. године, напokon, закључен је и трговински уговор, са „узајамним третманом најповлашћеније нације“.

На бази свега тога омогућен је већи проток робе, а оно што је за Црну Гору било најважније — тиме је обезбјеђиван извоз црногорске стоке у Француску. Примјера ради, у 1895. години извезено је у Француску 12.400 брера, 1897. г. — 13.050, 1899. г. — 15.000, а 1902. године 25.000 оваца. Истовремено је повећан и извоз француских индустријских производа, тако да су обје земље декларисале своје задовољство постигнутим обимом робне размјене.

Након извјесног времена, међутим, јављају се проблеми, па трговинска размјена почиње да јењава. Проблеми су настали око нових (виших) царинских тарифних ставова, најприје од стране Француске, а потом и црногорске владе. Истовремено се поставило питање важења трговинског уговора, око чега је настала дуга и љубимна комуникација, која је дефакто трајала све до 1908. године, када је обостраном сагласношћу постигнуто одговарајуће рјешење.

Када је ријеч о економским односима Црне Горе и Француске, треба напоменути и то да је црногорска влада радила и на набавци оружја и ратне опреме за потребе црногорске војске у Францу-

ској, али да је од тога врло мало реализовано. Напомињемо и то да је црногорска влада у Паризу 1909. године исковала 800 хиљада перпера, у апоенима од 5 и 1 перпер.

Заслужује да, на крају овог дијела, саопштимо неколико фрагмената из закључних разматрања Д. Вујовића.

„Прво интересовање француског капитала“, резимира Д. Вујовић, „било је везано за богате црногорске шуме. Али пошто није било повољних комуникација ... њихова је експлоатација била тешка и недовољно рентабилна, па није ни дошло, и поред свег интересовања, до неког значајнијег ангажовања француског капитала у њиховој експлоатацији.“

„Пажњу француског капитала привукли су и неки други објекти и привредни планови Црне Горе, као што су били регулација ријеке Бојане и исушење Скадарског језера, изградња хидроцентрали и, у вези с тим, неких фабрика, као и формирање новчаних завода. Посебно интересовање изазвали су планови о градњи жељезничких пруга о нарочито Дунав — Јадран. Иако у ограниченим размјерама, на терену Црне Горе се у вези са овим одвијао сталан сукоб француског и италијанског капитала. . .

„Црна Гора је испољавала много веће интересовање за развој привредних веза са Француском. Ово је било мотивисано и политичким разлозима, јер је Црна Гора жељела да се на тај начин ослободи економске зависности од Аустро-Угарске. . .

„Привредно присуство Француске на Балкану расло је врло брзо. Ипак, тај раст у Црној Гори није био онако брз као у другим балканским државама. Неке веће иницијативе и планове“, закључује Вујовић, „прекинуо је први свјетски рат“ (нав. дјело, 434—435).

Однос између Црне Горе и Француске у току првог свјетског рата Вујовић је обрадио у посебним радовима (Историјски записи, 1964, 479—550; Војно-историјски гласник, бр. 2 за 1986, 177—205), тако да се тиме комплетира анализа црногорско-француских односа од 1860. године до краја постојања црногорске државе. Централно мјесто у овим радовима, гледано из нашег угла посматрања, заузима анализа проблематике снабдијевања Црне Горе храном и ратним материјалом током рата 1914—1916. године. У ствари, то је студиозно дат преглед збивања у вези са снабдијевањем Црне Горе посредством Француске у току првог свјетског рата. Изнесене су хронолошким редом све релевантне околности везане за снабдијевање: начин и путеви обезбјеђивања новчаних средстава, набавка материјала, спремање из француских лука и складишних центара, проблеми транспорта набављене хране и војног материјала и његовог обезбјеђења од непријатељских дејстава итд. То је, неспорно, био огроман напор црногорске владе, који није дао и очекиване резултате. То се види и из закључног текста Д. Вујовића: „Тако је, дакле, већи дио ратног материјала, на чијем се набављању радило у Фран-

цуској готово током читаве 1915. године, остао ван Црне Горе. Ако се томе дода и оно што је потошљено у Сан Ђовани ди Медуа, онда је од тог материјала дошло врло мало у Црну Гору, па је то био незнатан допринос њеним ратним напорима. . .“ (нав. дјело, 543).

У току првог свјетског рата одвијала се и одређена трговинска размјена посредством приватних трговаца, а током 1915. године црногорска влада у Француској је штампала (у два наврата) хартије у вриједности (15. милиона перпера), а предузела је мјере и постигла сагласност за ковање металног новца, што је самом капитулацијом било обустављено.

Логичним наставком претходне анализе може се сматрати Вујовићев рад „Савезници и црногорске финансије 1914—1921“ (Историјски записи, 1986, 42—98). Основни садржај рада може се сврстати у економску проблематику, па то намеће потребу да се на њега посебно осврнемо.

Садржај рада је концентрисан, поједностављено речено, на финансијску проблематику, односно на обезбјеђивање новчаних средстава — у прво вријеме за набавку ратног материјала, а затим, од јануара 1916. до 1921. године, за обезбјеђивање финансијских средстава за потребе црногорског двора и црногорске владе у емиграцији.

Први значајнији напор црногорске владе у обезбјеђивању финансијских средстава у току првог свјетског рата у иностранству јесте покушај да се реализује (већ поменути) тзв. велики међународни зајам, који је био обећан од великих сила. Почетком 1915. године, велике силе (Русија, Енглеоска и Француска) су се сагласиле да се Црној Гори, за исплату набавки ратног материјала, одобри зајам од 10 милиона франака. И заиста, од средстава тог зајма вршена је набавка материјала у Француској. Ускоро, међутим, црногорска влада елаборира захтјев за нови зајам од 26 милиона франака. Настала је веома интензивна комуникација у вези с тим, да би се на крају рјешење нашло у сасвим другачијем опредјељењу: „Умјесто тога (зајма)“, закључује Вујовић, „силе су се сагласиле да Црној Гори помогну у намирницама и да јој дају мјесечни аванс од 800 хиљада франака, који би био редовно обнављан ако њено држање буде задовољило савезнике“ (нав. дјело, 60).

Због капитулације, до које је ускоро дошло (јануар 1916), на основу ове савезничке одлуке исплаћена је само једна рата. Онда настаје сасвим нова ситуација — проблем финансирања црногорске владе и двора краља Николе у емиграцији. Д. Вујовић у овој студији даје исцрпан приказ процеса обезбјеђивања финансијских средстава у ову сврху у периоду од почетка 1916. до 1921. године. Проблем се прати хронолошки у континуитету за означени период, обухваћени су сви извори средстава, дате су рекапитулације прихода и расхода за поједине периоде, тако да

се може добити потпуна слика стварног стања и проблема финансирања црногорске емиграције у поменутом периоду.

Најкраће речено, основни извор финансирања црногорске владе у емиграцији била је субвенција савезника, прије свега Француске и Енглеске. Најприје је утврђена мјесечна субвенција од 400.000 франака. Према датом прегледу, у току 1916. године укупан приход је износио око 3 милиона, а укупан расход око 2,4 милиона франака. Поред тога, црногорска влада је располагала и са 2,5 милиона франака из других извора, па на основу тога Д. Вујовић констатује да у току 1916. године финансијска ситуација црногорске владе није била неповољна. Касније, међутим, стање се стално погоршавало.

Наиме, већ на почетку 1917. године смањује се савезничка мјесечна субвенција са 400 на 200 хиљада франака, тако да је црногорска влада у току првих 6 мјесеци 1917. године остварила приход од свега 1,2 мил. франака. Пошто су, истовремено, расходи били знатно већи (2,2 мил.), влада предузима мјере да обезбиједи додатна средства из других извора. Тражи се зајам од 100 милиона франака, најприје од италијанске владе, затим од француских банака, а потом од владе САД. Али, напор је остао без резултата, па је онемогућено чак и располагање са милион франака од средстава која су била депонована за рачун црногорске владе код Француске банке (укупно 1,9 мил. франака). У међувремену дошло је до обуставе исплате дијела мјесечне субвенције од стране француске владе, тако да се црногорска влада у другој половини 1917. године нашла у врло тешкој ситуацији. Тиме, у ствари, почињу перманентне тешкоће у обезбјеђивању неопходних финансијских средстава. Дефакто, у току 1917. и 1918. године финансије владе су биле сведене на енглеску мјесечну субвенцију од 100 хиљада франака и на коришћење новца депонованог код Француске банке.

У раду су детаљно приказане тешкоће у које је црногорска влада у емиграцији запала у посљедњим годинама свог постојања. Француска влада је коначно обуставила помоћ у октобру 1919. године, а енглеска влада је то била урадила раније, тако да се црногорска влада нашла у готово безизлазној ситуацији.

„Лишена ма каквих извора финансирања“, закључно констатује Д. Вујовић, „црногорска влада је била принуђена да због финансијских тешкоћа затвори своје посланство у Паризу, отпусти особље и прода намјештај. Када је покушала да прода намјештај и из владиних просторија у Нејиу, то је онемогућио власник зграде, који је желио да тај намјештај задржи као гаранцију за неплаћену кирију. . . Влада уопште није плаћала ПТТ и друге рачуне. Обустављене су стипендије, помоћи и друга слична давања.

„У тешкој ситуацији се нашао и краљ Никола, јер му је укинута цивилна листа која је износила 30 хиљада франака мје-

сечно. Због тога је био принуђен да тражи позајмице код приватника и залаже своје вриједности“ (нав. дјело, 94—95).

Влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца крајем 1920. године, одлучила је да краљу Николи додијели годишњу апанажу од 300 хиљада франака. „Тиме је финансијски проблем краља био ријешен, али не и његове владе“, закључује Д. Вујовић на крају ове садржајне студије о финансијама црногорске владе у емиграцији.

*

У овом кратком осврту настојали смо да прикажемо обим и карактер третиране економске проблематике у научним радовима Д. Вујовића, без претензија да то буде свеобухватна и продубљена анализа. Иако та проблематика није у „рангу“ његових главних научноистраживачких студија и монографских радова, он је и у овом домену дао одговарајући научни допринос. У том смислу слободни смо да овдје потенцирамо двије констатације, које су на почетку поменуте:

— Вујовићева селекција економских феномена, начин третирања и коришћења економске проблематике у анализи и расвјетљавању суштине појединих политичких збивања може послужити као узор адекватног методолошког поступка објективне научне анализе, непристрасног вредновања свих релевантних фактора у нашем историјском развоју. Може се рећи да је управо такав методолошки поступак, објективне научне анализе, принудио Д. Вујовића да се бави и економском проблематиком, да и на економским детерминантама заснива своје научне судове и просуђивања о историјским процесима и појавама наше ближе и даље прошлости. Ова димензија је једна од доминантних карактеристика његовог научног стваралаштва, у шта нас може увјерити и овај кратки осврт на неке његове радове.

— Друго што би овдје, на крају, требало истаћи јесте то да је Д. Вујовић дао комплексну анализу економских односа Црне Горе и Француске у другој половини XIX и почетком XX вијека. Црногорско-француски односи (у својој укупности) предмет су посебне пажње Д. Вујовића и представљају значајан дио његовог укупног научноистраживачког рада. Због тога је природно што је дао и комплексну анализу економских односа, као сегмент укупних међусобних односа Црне Горе и Француске у посматраном периоду. Ако се, уз то, напомене да је та анализа заснована на оригиналним историјским изворима, онда се може рећи да у својим радовима Д. Вујовић заокружује један сегмент црногорске економске проблематике на нивоу оригиналног научног доприноса, што и иначе карактерише његово укупно, веома обимно и разноврсно научно стваралаштво.

Mirčeta Đurović

PROBLEMATIQUE ECONOMIQUE DANS LES OEUVRES
DE DIMO VUJOVIĆ

— Résumé —

Ce travail montre que dans l'oeuvre scientifique de D. Vujović, deux formes du contenu de la problématique économique viennent à s'exprimer : dans le contexte d'une analyse complète de certains problèmes de l'histoire monténégrine et comme objet d'une analyse particulière des segments relatifs à la vie économique au Monténégro.

Vujović a consacré beaucoup d'attention à la problématique économique dans ses travaux synthétique sur les spécificités de naissance et de construction d'une état moderne au Monténégro. A cet effet sont soulignés ceux des phénomènes du domaine de l'économie qui ont conditionné le processus de développement de la société civile et l'apparition des éléments capitalistes au Monténégro.

Dimo Vujović traite de la problématique économique au Monténégro et de la période entre les deux guerres mondiales, dont il a d'ailleurs, dans une publication monographique, donné un aperçu sommaire des conditions économiques au Monténégro de 1918 à 1941.

L'analyse complète de Dimo Vujović sur les rapports économiques entre le Monténégro et la France dans la deuxième moitié du XIXème siècle et au début du XXème, mérite d'être soulignée. Tous les éléments relatifs aux relations économiques monténégro-françaises y sont traités, sur la base de sources historiques d'origine pendant plusieurs décennies de suite, y compris les problèmes de collaboration pendant la Première Guerre mondiale. A ce sujet, il faut en particulier mentionner l'ouvrage de Vujović: »Les Alliés et les finances monténégrines 1914—1921«, qui, dans son ensemble, représente le contenu d'une analyse économique unique en son genre.

Ainsi, on peut dire que D. Vujović a donné une analyse complète des rapports économiques entre le Monténégro et la France dans la deuxième moitié du XIXème et au début du XXème siècles, de sorte que ses travaux cernent une portion de la problématique économique au Monténégro au niveau d'une contribution scientifique originale, ce qui d'ailleurs caractérise son oeuvre scientifique très volumineuse et diversifiée.